

СОЦІОЛОГІЯ РЕЛІГІЇ

УДК 316.74:2

С. А. ЩУДЛО

РЕЛІГІЯ В СИСТЕМІ ПІЗНАВАЛЬНИХ ОРІЄНТАЦІЙ МЕШКАНЦІВ ЗАХОДУ ТА СХОДУ УКРАЇНИ

У статті розглянуто вплив релігії на світогляд мешканців Сходу та Заходу України. Подані результати крос-регіонального соціологічного дослідження, проведеного у Галичині та Донбасі у червні 2014 р. Виявлено, що рівень релігійності українців зростає зі Сходу на Захід України. Світоглядні уявлення не є лінійно пов'язаними з релігійною самоідентифікацією. Як на Сході, так і на Заході країни домінуючим є науково-релігійний світогляд. Уявлення про суспільство вибудовуються на позиціях об'єктивізму. Для мешканця Галичини уявлення про щастя зміщуються від релігійного до соціального, а для мешканця Донбасу – від індивідуалістичного до соціального. За результатами дослідження вказані тенденції секуляризації суспільства.

Ключові слова: релігія, регіон, світогляд, ціннісні орієнтації.

Релігія як соціальний феномен є надзвичайно складним об'єктом пізнання. Соціологічний аналіз релігії можливий у різних площинах: як форми суспільної свідомості; як феномену, що відображає певну сферу життя індивіда та суспільства; як засобу духовного освоєння світу; як світоглядної системи координат; як життєвої позиції і діяльності. Багатогранність релігії та різноманітність підходів до її аналізу розкриває все нові й нові дослідницькі ракурси (Н. Варшова, М. Паращевін, М. Пірен, С. Яремчук та ін.). На наш погляд, об'ємність предметного кола дослідження релігії не знайшла на сьогодні належного соціологічного наповнення. Все більшу увагу дослідники в царині соціології релігії відводять церковним інституціям, діяльності лідерів церков, тоді як зменшується увага до вивчення місця релігії в ціннісних орієнтаціях сучасної людини. Ми переконані, що релігійність суспільства відображають не чисельність церков чи мережа зареєстрованих громад, а інтеріоризовані релігійні постулати, релігійні свідотоглядні платформи тощо. Недостатність соціологічних знань про сучасні світоглядні орієнтації людини та місце релігії в них зумовлює *актуальність* нашого дослідження.

Ця стаття є продовженням розпочатого в попередніх публікаціях наукового аналізу релігійних особливостей мешканців Заходу та Сходу України [1–4].

Мета статті – виявити та зіставити місця релігії в пізнавальних орієнтаціях мешканців Заходу та Сходу України.

Емпіричну базу аналізу проблеми становили результати соціологічного дослідження “Життєві світи Сходу і Заходу України”, здійсненого з

20 травня по 20 червня 2014 р. за участю авторки (керівник дослідницького проекту – професор Луганського національного університету імені Тараса Шевченка Ілля Кононов)¹. Просторові межі об'єкта дослідження охопили по дві області Галичини (Львівська та Івано-Франківська) і Донбасу (Донецька та Луганська). Вибіркова сукупність формувалась як квотна, репрезентативна за статтю, віком і типом поселення (міське/сільське населення). У межах областей було виокремлено та включено до вибірки різні типи населених пунктів, які відбивають особливості територіального розташування населення. У Львівській області опитано 454 особи, у Івано-Франківській – 277; у Донецькій – 457, у Луганській – 291.

Релігійність свідомості накладає відбиток на світогляд людини в цілому. Крізь призму релігійного світосприйняття специфічно проявляються форми пізнання дійсності, особливо в умовах кризового середовища, наповненого соціальними конфліктами, яким і є сучасний український соціум. У такі періоди роль віри зростає і актуалізуються соціальні функції інституту релігії. Спробуємо на основі отриманих нами емпіричних результатів підтвердити чи спростувати відомий вислів “як тривога, то до Бога”. Проблема пізнаваності світу та адекватних засобів пізнання є одвічною філософською проблемою, однак у нашому дослідженні ми зробили спробу з'ясувати пізнавальні орієнтації мешканців Сходу та Заходу України та зіставити їх (табл. 1–2).

Таблиця 1

**Розподіл відповідей мешканців Галичини на запитання:
“Які форми пізнання з перелічених надають
правильного уявлення про дійсність?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
Лише наука	8,6	11,7	9,8	10,7
Лише релігія	8,8	13,2	10,6	7,4
Лише містика	0	0	0	1,1
Поєднання науки й релігії	51,2	45,7	48,9	54,9
Поєднання науки, релігії й містики	13,2	12,8	13,1	15,4
Важко відповісти	17,7	15,8	16,9	10,4
Відповіді немає	0,5	0,8	0,6	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

¹ Дослідження проводилось за підтримки Канадського інституту Українознавчих студій Університету Альберти. Це дослідження є третьою хвилею крос-регіонального соціологічного проекту “Україна: образи регіонів та міжрегіональні відносини”, розпочатого у 2005 р. автором цієї статті разом з проф. І. Кононовим. У 2005 р. дослідженню підлягали лише міські мешканці двох міст – Дрогобича та Луганська. У 2007 р. опитано мешканців Львівщини та Луганщини, до вибірки включені обласні центри (Львів та Луганськ), міста Дрогобич та Стаханів, по три села в кожній області. У 2008 р. проведено низку фокусованих групових інтерв'ю в Луганській та Львівській областях.

Таблиця 2

**Розподіл відповідей мешканців Донбасу на запитання:
“Які форми пізнання з перелічених надають правильного уявлення
про дійсність?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Лише наука	24,2	26,0	25,0	31,6
Лише релігія	5,1	1,4	3,6	3,9
Лише містика	0,7	1,0	0,8	1,2
Поєднання науки й релігії	26,1	28,1	26,9	27,5
Поєднання науки, релігії й містики	15,2	17,4	16,1	12,3
Важко відповісти	27,7	24,7	26,5	23,5
Відповіді немає	0,9	1,4	1,1	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Вибраний нами підхід дав змогу умовно класифікувати респондентів відповідно до типу їх світогляду: наукового, науково-релігійного, релігійного, науково-релігійно-містичного. Результати нашого аналізу вказують, що пізнавальні орієнтації в обох досліджуваних регіонах схилиються до поєднання науки й релігії. У Галичині ця тенденція виразніша (48,9%), ніж у Донбасі (26,9%). Так, для мешканця західного регіону науково-релігійний світогляд є домінуючим. На поставлене запитання лише 9,8% опитаних вказали на науку як єдиний засіб пізнання, і дещо більше (10,6%) – лише на релігію. Якщо неможливо досягти істини за допомогою раціональних суджень, то вдаються до іншого світорозуміння, до віри, відмовляючись від багатьох досягнень розуму. В. Скотний, негативно оцінюючи ситуацію, за якої “знання та віра є відірваними та протиставленими один одному світоглядними антиподами”, зазначає, що “виправити такий патовий стан може лише синтез уже здобутих і нових аргументів знання та віри, їх об’єктивно необхідне взаємопроникнення і взаємозбагачення” [5, с. 246], що ми і спостерігаємо на західних теренах українського суспільства. Важко було відповісти на це запитання 16,9% респондентів Галичини.

У Донбасі відповіді відносно того, що може надати правильне уявлення про дійсність, розділились майже навпіл між варіантами “наука та релігія” (26,9%) (цей варіант все ж таки виявився домінуючим) та “лише наука” (25,0%). Окрім того, 16,1% опитаних висловилися за поєднання науки, релігії та містики. Лише 3,6% обрали відповідь, що лише релігія надає адекватне уявлення про світ. Таку ж думку щодо містики поділили 0,8% респондентів. Досить значною є частка респондентів, які не змогли визначитися з відповіддю (27,6%).

Порівняно з результатами першої хвилі опитування, проведеного у Дрогобичі та Луганську 2005 року¹, ми спостерігаємо у Галичині певне зменшення прихильників наукового світогляду (від 10,7% до 9,8%) та збільшення релігійного (від 7,4% до 10,6%). Пізнавальні орієнтації мешканців Донбасу також дещо змінилися: відбувся зсув від наукового світогляду до поєднання “науки, релігії та містики”.

Проаналізувавши пізнавальні орієнтації відповідно до рівня освіти респондентів, не підтвердили гіпотезу про те, що зростання рівня освіти корелює з науковим світоглядом, а зниження – зумовлює перехід до релігійно-наукового та релігійного типів світогляду. Результати вказують, що серед людей з вищою та середньою спеціальною освітою найменший відсоток тих, що переконані у можливості науки пізнати дійсність. Респонденти з вищим рівнем освіти більш схиляються до поєднання двох інструментів у пізнанні світу – релігії та науки. Відповіді респондентів, які мають неповну середню та початкову освіту більш схиляються до можливостей виключно релігії. Зі зниженням освіти збільшується частка осіб, які не змогли визначитися з відповіддю.

Важливо аналізувати рівень релігійності в українському соціумі не ізольовано, а через з’ясування взаємозв’язків релігійної віри та моральних, життєвих цінностей, зв’язків віри та ставлення до суспільства. Постулати віри повинні знаходити своє вираження у ціннісних орієнтаціях, які є більш глибинними орієнтирами особистості. Розподіл відповідей мешканців Галичини та Донбасу на запитання “З яким твердженням про щастя Ви найбільше згодні?” подано у табл. 3–4.

Таблиця 3

**Розподіл відповідей мешканців Галичини на запитання
“З яким із тверджень про щастя Ви найбільше згодні?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
1	2	3	4	5
Можна бути щасливим, лише борючись за щастя всього суспільства	8,3	14,3	10,8	10,7
Можна бути щасливим, лише реалізуючи волю Бога	10,1	14,7	12,0	31,8

¹ Відзначаємо, що зіставлення результатів першої хвилі (2005 р.) з результатами третьої (2014 р.) є не цілком коректним, оскільки на першій хвилі опитування проводилося лише в Дрогобичі та Луганську, а на третій – ці міста були включені до ширшої вибірки, що охопили по дві області східного та західного регіонів. Однак ідентичність інструментарію та достатній обсяг вибірки дає нам можливість прослідкувати в наближеному варіанті динаміку релігійних процесів у полярних регіонах України.

Продовження табл. 3

1	2	3	4	5
Можна бути щасливим, маючи гарну сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре	53,5	47,5	51,1	21,5
Можна бути щасливим незалежно ні від кого. Це особистий стан. Його потрібно відчувати, бо іншого життя не буде	20,0	15,5	18,2	27,3
Інше	2,3	2,4	2,0	1,1
Щастя неможливе взагалі	0,3	1,1	0,6	1,1
Важко відповісти	3,9	4,9	4,3	5,5
Відповіді немає	2,1	0	1,2	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Таблиця 4

**Розподіл відповідей мешканців Донбасу на запитання
“З яким із тверджень про щастя Ви найбільше згодні?”, %**

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Можна бути щасливим, лише борючись за щастя всього суспільства	8,8	7,3	8,2	10,4
Можна бути щасливим, лише реалізуючи волю Бога	7,2	2,4	5,3	6,1
Можна бути щасливим, маючи гарну сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре	50,3	56,9	53,0	42,4
Можна бути щасливим незалежно ні від кого. Це особистий стан. Його потрібно відчувати, бо іншого життя не буде	21,7	22,9	22,2	26,3
Інше	1,4	2,0	1,6	2,0
Щастя неможливе взагалі	0,7	0,3	0,6	1,5
Важко відповісти	8,8	6,9	8,0	11,2
Відповіді немає	1,2	1,0	1,1	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

Уявлення про щастя показує близькість глибинних ціннісних платформ обох регіональних спільнот. Варто відмітити, що більшість мешканців як Донбасу, так і Галичини не заперечують можливості щастя – лише по 0,6% респондентів в обох регіонах дали відповідь, що щастя неможливе взагалі. Найбільш популярною позицією в обох регіонах була така: “Можна бути щасливим, маючи хорошу сім'ю, друзів, колег по роботі, намагаючись зробити так, щоб усім їм було добре” – її відзначили 51,1% респондентів Донбасу та 53% Галичини.

На другому місці виявилася така відповідь: “Можна бути щасливим незалежно ні від кого. Це особистий стан. Його потрібно відчувати, бо іншого життя не буде”. Таке індивідуалізоване відчуття щастя більш притаманне для мешканців Донбасу (22,2%), аніж Галичини (18,2%). У Галичині 10,2% респондентів погоджувалися з тим, що щасливим можна бути лише борючись за щастя усього суспільства, у Донбасі таких було 8,2%.

Статистично значущою була відмінність між тими, хто вважав, що щасливим можна стати, лише реалізуючи волю Бога. Так, у Галичині вдвічі більшою виявилась частка тих респондентів, які обрали цю позицію (12%), аніж у Донбасі – 5,3%. У цілому ж ці дані свідчать на користь того, що центром соціального світу більшості мешканців на Заході і Сході України є мала група. Саме тут формуються і відтворюються основні мережі солідарності. Саме тут людина знаходить емоційну розраду й комфорт.

З моделлю малих груп конкурує модель жорсткого індивідуалізму, коли особа сама себе уявляє центром свого соціального світу. Тільки близько 15–20% в обох регіональних популяціях спроможні керуватися більш широкими мотивами діяльності. Моделі солідарності в малих групах і індивідуалізму знаходяться в стані рівноваги і, мабуть, боротьби. В цілому ж суспільно-психологічні профілі обох регіональних спільнот схилені в бік індивідуалізму, хоча в Донбасі – виразніше.

Зіставлення результатів третьої хвилі дослідження з даними, отриманими у 2005 р., дало змогу виявити певні зміни в уявленнях про щастя. Відповіді мешканців Сходу України виявилися більш стабільними, аніж Заходу. В Донбасі зменшилася частка тих, хто вбачає можливість досягнення “індивідуального” щастя, натомість, зросла частка осіб, які уявляють щастя лише в найближчому соціальному оточенні – сім’ї, друзях, роботі. В Галичині ми зафіксували значний “зсув” від релігійного уявлення про можливість щастя до соціального.

Незважаючи на зафіксовані дослідженням регіональні відмінності у типах світогляду, важливим є той факт, що схожими виявилися погляди респондентів на суспільство (табл. 5, 6).

Таблиця 5

Уявлення мешканців Галичини про суспільство, %

Варіант відповіді	2014			2005
	Львівська область	Івано-Франківська область	Галичина	Дрогобич
1	2	3	4	5
Суспільство – це система, яка підпорядковується об’єктивним законам	47,3	46,0	46,8	35,8
Суспільство – це продукт божественної волі	6,5	14,0	9,5	10,2

Продовження табл. 5

1	2	3	4	5
Суспільство є таким, якою є наша свідомість, як ми до нього ставимося	27,3	24,5	26,2	33,3
Інше	0,3	2,3	1,1	1,1
Важко відповісти	18,2	12,8	16,0	19,2
Відповіді немає	0,5	0,4	0,5	0
Разом	100,0	100,0	100,0	0

Таблиця 6

Уявлення мешканців Донбасу про суспільство, %

Варіант відповіді	2014			2005
	Донецька область	Луганська область	Донбас	Луганськ
Суспільство – це система, яка підпорядковується об'єктивним законам	43,2	47,9	45,1	38,7
Суспільство – це продукт божественної волі	3,7	4,2	3,9	6,5
Суспільство таким, якою є наша свідомість, як ми до нього ставимося	27,5	28,8	28,0	34,9
Інше	1,4	0,7	1,1	0,7
Важко відповісти	22,6	17,4	20,5	19,2
Відповіді немає	1,6	1,0	1,4	0
Разом	100,0	100,0	100,0	100,0

В уявленнях про суспільство суттєвої різниці між регіонами не було встановлено. Більшість опитаних як у Донбасі, так і в Галичині були впевнені, що суспільство є системою, яка підкорюється об'єктивним законам (відповідно 45,1% і 46,8%). Однаково в обох регіонах наявна думка, згідно з якою суспільство є таким, якими є наші думки про нього. У Донбасі до такого прагматичного суб'єктивного ідеалізму схильні 28% респондентів, у Галичині – 26,2%. Статистично значуща відмінність була зафіксована лише стосовно однієї позиції: в Донбасі суспільство як продукт Божої волі сприймали 3,9% респондентів, у Галичині – 9,5%. Це – цілком передбачувана відмінність, враховуючи вищий рівень релігійності населення Заходу України, що також підтвердили результати нашого дослідження.

Розвиток і функціонування суспільства, особливості соціальних процесів, що мають місце в ньому, респонденти слабо пов'язують з божественною волею. Думки розділилися майже порівну між розумінням суспільства як об'єктивної реальності та як суб'єктивної, тобто відображення нашої свідомості. Майже п'ята частина респондентів і в Дрогобичі, і в Луганську не змогла визначитися з відповіддю.

Зіставлення результатів 2014 р. з даними, отриманими нами 2005 р., засвідчує зростання в обох досліджуваних регіонах частки осіб, на думку яких, суспільство є об'єктивною реальністю і розвивається незалежно від

волі людей. У Галичині цей показник зріс від 35,8% до 46,8%, а в Донбасі – від 38,7% до 45,1%. На наш погляд, люди намагаються максимально відмежуватися від соціальних конфліктів, які мають місце в суспільстві, зняти з себе відповідальність. Водночас, не спостерігаємо і зростання частки осіб, які б визнавали суспільство виключно продуктом “божественної волі”. Можливо, із впливом “вищих сил” респонденти схильні пов’язувати більшою мірою позитив (захист, опіку, успіх, покровительство), а не деструктивні суспільні прояви.

Висновки. Підсумовуючи, можемо констатувати, що релігійні переконання знаходять відображення у ціннісних орієнтаціях індивідів та впливають на їхні пізнавальні орієнтири. Це справджується для мешканців досліджуваних областей Галичини та Донбасу. Водночас високий рівень релігійної самоідентифікації респондентів не перебуває у лінійному зв’язку з їхніми світоглядними орієнтаціями. Як на Сході, так і на Заході нашої країни ми виявили домінуючим науково-релігійний світогляд, хоча на Заході він виражений набагато яскравіше. Уявлення про щастя і на Сході, і на Заході формуються в основному на соціальному ґрунті, в найближчому оточенні. Впродовж останнього десятиліття зафіксовано зміщення в поглядах від “релігійного” до “соціального” уявлення про щастя на Заході країни та від “індивідуалістичного” до “соціального” – на Сході. Бачення розвитку суспільства мешканцями Сходу та Заходу країни збігається, домінуючим є сприйняття соціуму як системи, що підпорядковується об’єктивним законам. Поступово частка тих, які визначають суспільство виключно “продуктом божественної волі” зменшується, хоча в Галичині прихильників такої позиції майже вдвічі більше, аніж у Донбасі. Отримані результати вказують, що релігія має суттєво більше значення на Заході країни, однак поступово відбуваються процеси секуляризації суспільства, що відображається у світогляді мешканців як Сходу, так і Заходу України.

Список використаної літератури

1. Кононов І. Ф. Донбас і Галичина в регіональній системі України / І. Ф. Кононов, С. В. Хобта, С. А. Щудло // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2008. – № 3. – С. 73–98.
2. Szczudło S. Religijne kontury współczesnego społeczeństwa ukraińskiego / S. Szczudło // Nowa Ukraina: Zeszyty Historyczno-Politolologiczne / red. Y. Moklyak. – 2006. – № 2. – S. 123–136.
3. Щудло С. А. Релігійний вимір сучасного українського суспільства: регіональні особливості соціальних практик та ідентичностей / С. А. Щудло // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики : зб. наук. пр. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – Вип. 63. – С. 69–77.
4. Кононов И. Ф. Донбасс и Галичина в региональной системе Украины / Илья Кононов, Светлана Хобта, Светлана Щудло. – LAP LAMBERT Academic Publishing, 2014. – 92 с.
5. Скотний В. Філософія освіти: екзистенція ірраціонального в раціональному / В. Скотний. – Дрогобич : Вимір, 2004. – 348 с.

Стаття надійшла до редакції 20.08.2014.

Щудло С. А. Религия в системе познавательных ориентаций жителей Запада и Востока Украины

В статье рассматривается влияние религии на мировоззрение жителей Востока и Запада Украины. Статья основывается на результатах кросс-регионального социологического исследования, проведенного в Галичине и Донбассе в июне 2014 г. Выявлено, что уровень религиозности украинцев повышается с Востока на Запад Украины. Мировоззренческие представления линейно не связаны с религиозной самоидентификацией. Как на Востоке, так и на Западе страны доминирующим является научно-религиозное мировоззрение. Представления об обществе главным образом выстраиваются на позициях объективизма. Для жителей Галичины представления о счастье смещаются от религиозных к социальным, а для жителей Донбасса – от индивидуалистического к социальному. Результаты исследования указывают на тенденции секуляризации общества.

Ключевые слова: религия, регион, мировоззрение, ценностные ориентации.

Shchudlo S. Religion in the Cognitive Orientations of the Residents of East and West of Ukraine

The article examines the influence of religion on the attitudes of east and west residents of Ukraine. The article is based on the results of a cross-regional survey conducted in Galicia and Donbass in June 2014. It also reveals that the level of religiosity of Ukrainians increases from eastern to westestern Ukraine. Worldviews are not linearly related to religious identity. The results of the analysis indicate that cognitive orientations in both studied regions are mix science and religion. This trend is more typical for the Donbass region. The hypothesis of correlation between the education and the type of person ideology are not confirmed. Respondents with a high level of education tend to mix religion and science as two tools in understanding the world. View of society is mainly arranged in positions of objectivism. The concept of society is similar to the east and west of Ukraine. The majority of respondents in Donbas and in Galicia were convinced that society develops according to objective laws. For residents of Galicia the happiness shifted from religious to social, and for residents of Donbas – from individualistic to social. The survey results indicate a trend of secularization of society.

Key words: religion, region, ideology, values.